

ÉLCLAPOK MOSTOHAGYERMEKE –

JANKÓ JÁNOS ÉS A MAGYAR KÉPREGÉNY KEZDETEI A BOLOND MISKÁBAN

MOSTOHA KOMIKUM

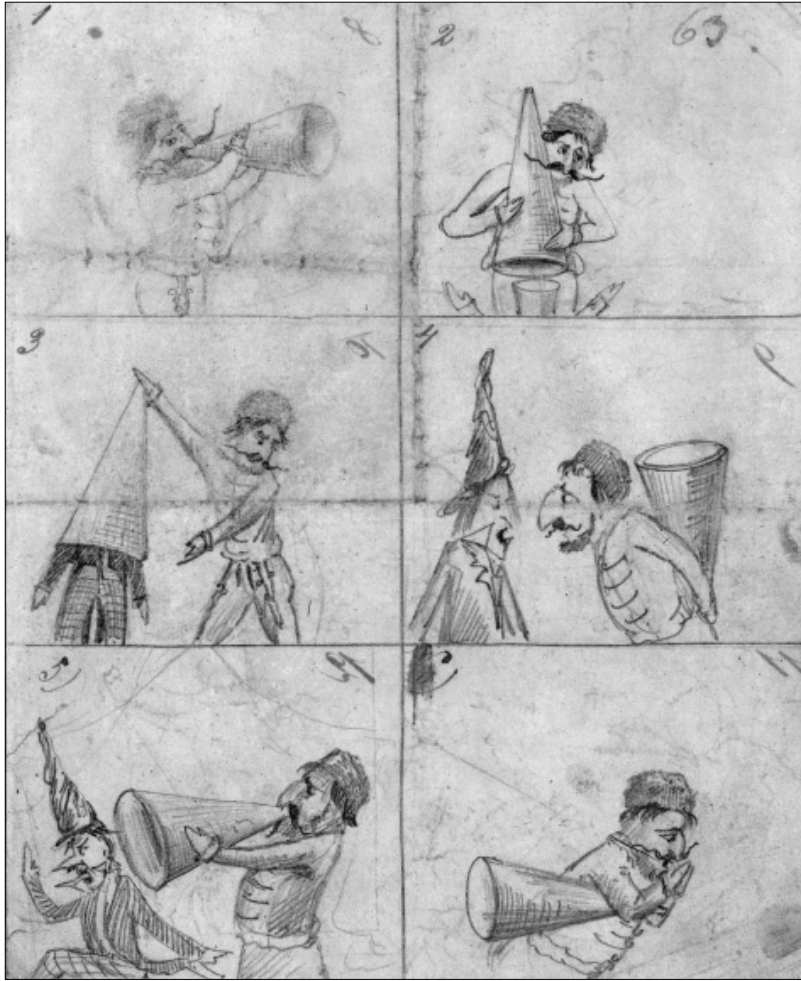
A címben jelzett mostohagyermekség két sikon is értelmezhető: Jankó János munkássága és a magyar képregény kezdeteinek vonatkozásában. Jankó alkatánál, képzettségénél, vágyainál fogva nem újságrajzolóként képzelte el a pályáját, hanem festőművészként, népies-romantikus életképek alkotójául, de megélhetési kényszerből különféle pest-budai lapok rajzolója, idővel pedig a Kiegyezés előtti, ill. dualizmus-kori magyar sajtó legismertebb (két és fél évtizedig majdhogynem egyedüli) illusztrátora lett. A korai magyar képregények szinte észrevétlenül bújnak meg a sajtóillusztrációk tengerében: bármely, Jankó által illusztrált élclap vonatkozásában elmondható, hogy ez a szám kevesebb, mint egy százalék. S míg a karikaturista Jankóval többen és behatóan foglalkoztak az elmúlt szűk másfél évszázad alatt, addig képregény-rajzolóként alig egy-két szakmunka említi.

A legtöbb európai nyelvben a képregényt a comic(s) szóval, ill. annak származékaival illetik – már a megnevezés is jelzi a műfaj eredendően humoros mivoltát, ezért aztán évtizedekig elsődlegesen élclapokban, karikatúrák társaságában voltak föllelhetőek. Napjainkban sem igen akad oly rajzoló, aki csak az egyikben jeleskedik: a legtöbb képregényes egyszersmind karikaturista is. Példának okáért az 1858–70 között megjelent – Frankenburg Adolf által szerkesztett, Landerer és Heckenastnál kiadott – *Bolond Miska naptárának* 13 évfolyama csupán négy évben közöl képregényt, akkor is jellemzően a *Karrikaturák* rovatban (1867).

1. kép. Jankó János (1833–1896)

Ha már gyermek, illő nevet adni néki – gondolhatnók, ámde ez is csak sokára történt: a képregény mint önálló sajtóműfaj megnevezésének rögzítése Jankó életében nem történt meg. Maga a „képregény” elnevezés felbukkanása jóval későbbi, az 1930-as évekre tehető (a műfaj két világháború közti történetéről lásd Kiss Ferencnek a magyar képregény történetével foglalkozó füzeteit, különösen a 4. számút: *Melyik a többi nyolc...? avagy bölcs gondolatok a*

2. kép. Jókai Mór
skiccei Jankó
Üstökös-béli rajzai
számára az 1860-as
évekből

képregényről).¹ Az alkotók (ötletgazda, szövegíró, szerkesztő stb.), élükön a rajzolóval „úgy csinálták, hogy nem tudtak róla” – névtelenségre kárhoztatván egy virulens, mindmáig létező-virágzó sajtórajz-műfajt. Szemben például a rébuszokkal, amely talányrajzokból a boldog békeidőkben szintén sokat köszönhetünk Jankónak, s míg napjainkra jóformán kimentek a divatból, addig a képregényrajzolás valóságos iparágga nőtt ki magát.

Rajzolt műfajunkat, a kor több lapjához hasonlóan a *Bolond Miskában* (továbbiakban *BM*) is jobbra az irodalom köréből vett megnevezésekkel illették: hősköltemény, igaz történet, víg história stb. Egyetlen kivételt leltünk, mely a „képregénység” fölismerésig ugyan nem jut el, de legalább csírájában hordozza a meglátást: valami újról van szó, szöveg és rajz elválaszthatatlan, cselekményes történetet eredményező összekapcsolásáról. Ez pedig *A kapatos kocsis...* – alcíme szerint: „rossz vers, de a cselekmény infámis” (értsd: gyalázatos).²

Jankó János (Tótkomlós, 1833. nov. 3.–Budapest, 1896. márc. 29.) festőművész, grafikus, karikaturista. Az evangélikus iparoscsaládból származó, szerény anyagi háttérű ifjú Szarvason és Eperjesen tanult, s már gimnazista korában rajztanítással foglalkozott, tudatosan készült a művészpályára. 1855-ben Pestre költözvén újságrajzolóként dolgozott, a *Vasárnapi Ujságon* kívül karikatúráit 1858-tól Jókai frissen indult élclapja, az *Ústökös* közölte. Művészként leginkább nagyalakú olajfestményeiben szeretett volna kiteljesedni, ám az élclapok diktálta feszített munkatempó miatt csak igen kevés időt tudott erre szakítani: „Kerepesi-úti műterme valóságos rajzgyárrá vált, de olyan gyárrá amelyben gép, motor és munkás egyetlen emberben összpontosult, és ez a mindentcsináló: Jankó János volt.”³ A 1854-től 1861-ig a Pesti Műegyletben állítja ki népies életképeit (*A menyasszony felkészítése 1858, Csokonai a csikóbőrös kulacssal, 1859, A népdal születése 1860, stb.*), egynémelyikkel sikert is arat, az idő múlásával azonban egyre kevésbé tud időt szakítani kedves elfoglaltságára, holott „Az Alföld népe maradt igazi műzsája egész életében”.⁴

1864-től 1866-ig – önerőből, mondhatni nyomorogva – Bécsben a Képzőművészeti Akadémián tanul, ezidő alatt is ellátja karikatúráival a pesti lapokat, de még a bécsi *Kikeriki* és az *Illustrated London News* is foglalkoztatta.⁵ Az anyagi okokon túl leginkább azért szakította meg bécsi „vándoréveit”, mert a szakadatlan tanulás és a megfeszített rajzoló munka kikezdte egészségét, és jövendőbelije is hazahívta. 1866 januárjában házasodott össze Bajai Gizellával a Deák téri evangélikus templomban, násznagya Jókai Mór volt.

Pestre visszatelepülvén, családalapítását követően fokozatosan felhagyott a festéssel: „minduntalan elszólította tündérvilágából a kenyérmunka”,⁶ párhuzamosan mind több sajtóorgánumnak dolgozott,⁷ emellett grafikusként szépirodalmi műveket is illusztrált. Az 1880-as évek közepéig, bő két évtizeden át jóformán egyeduralkodó volt az élclapok illusztrációinak piacán: nemhiába nevezte őt Lyka Károly „a rajztoll humoristájának”.⁸ Ez a csúcsrajartott term(el)ékenység nem személyes ambícióinak avagy mohóságának volt betudható – ekkora teherbírású, könnyed kezű, a határidőket pontosan betartó karikaturista egész egyszerűen közel-távol nem akadt: „Pestnek voltak jónevű festői, de jó rajzoló, jó illusztrátort drága pénzért sem találhattak a kiadók. Ilyen körülmények közt nagyon meg kellett becsülni a gyorsan dolgozó és ötletes Jankó Jánost.”⁹ Hatása fölbecsülhetetlen és megkerülhetetlen a magyar újságrajzolás terén, személye és munkássága évtizedekkel halála után is eleven hivatkozási alap. Aligha túlzott Jeney Jenő, midőn 1930-ban Jankót „a vicclapok nagy oszlopa, a magyar rajzoló ő kolosszusa”-ként említi,¹⁰ akinek többek közt a közéleti karikatúra (és nem mellékesen a képregény) meghonosítását is köszönhetjük. (*1. kép*)

Több mint négy évtizedes pályája során, becslések szerint mintegy 70 ezer rajzot-karikatúrát tett le az asztalra.¹¹ Életművének arányait érzékeltetendő: a szívének olyannyira kedves népies zsánerképek mindegyikére több mint ezer(!) újságrajz jutott (Takács Mária Jankó – az újságrajzolás túlja, „igazi” – *Műveinek jegyzékében* 58 tételt sorol föl, amelyek között jópár vázlat – nem kidolgozott-befejezett grafika, ill. nagyszabású festmény – szerepel).¹² Újságrajzainak többsége a napi közéleti fejleményeket illusztrálta, konkrét személyeket pellengérezett ki. E rajzok az adott lap szerkesztőjének politikai hovatartozásától függően, megrendelésre készültek, s bizony olykor „egyik vagy másik szerkesztő bekopogtat hozzá, hogy az írásban föladott themát élőszóval is megvilágítsa. Megtörténik az is, hogy olykor a szó

szoros értelmében diktandó végzi munkáját”,¹³ s „míg a nap egyik vagy másik szereplő alakját délelőtt a glória dicsfényében kellett bemutatnia, ugyanarról délután már olyan karrikatúrát kellett csinálnia – egy másik lap megbízásából – hogy a közönség fölötté halálra kaczagja magát”.¹⁴

Noha idővel „hírneve nőttön-nőtt, az egész ország ismerte nevét, rajzolt alakjai fogalommal váltak. (...) A hetvenes-nyolcvanas években ezekről a rajzolt alakokról mindenki úgy beszélt, mintha a valóságban élő alakok volnának, olyan erős volt típus-alakító tehetsége”.¹⁵ Paradox módon Jankó, a korabeli politikai élet egyik legalaposabb (rajz)krónikása, alapvetően nem volt politizáló alkat: a megrendelők szerény, megbízható iparosaként folyamatosan szállította a „muníciót”, pártállástól függetlenül vállalta el a megbízásokat s csak nagyritkán nyílt módja közéleti témáktól mentes, igazi, időtálló (ma is élvezhető-érthető) humoros rajzokkal szolgálni a lapok olvasóit – és eme ritka kincsek közé tartozik képregényeinek kisebb része is.

A 19. század második felében a közönség is elvárta, hogy ne pusztán szöveggel szórakoztassák – a „képesség” természetes velejárója az olvasói elvárásoknak.¹⁶ Magától értetődően a korabeli nyomdatechnika fejlettsége és az egyre csökkenő reprodukciós költségek okán a képek híján való sajtótermék – különösen élclap – elképzelhetetlen volt: „A sajtókép (...) alkalmazott művészet, gazdaságilag meghatározott ipari produktum, kommersz árucikk. A kiadók a képet elsődlegesen ’vevőcsalogató’ eszköznek tekintették.”¹⁷ Jankó újságrajzai kizárólag fekete-fehérek voltak, s a tízezerszám készülő újságrajzok robotmunkája óhatatlanul kihatott olajképeire is. Első monográfiája rezignált sóhajjal jellemzi Jankó ebbéli foglalkozását: „nagy szerencsétlenségére, ébenséggel nem volt kolorista. Olyan korán leszokott a színekkel való dolgozásról, hogy, amikor később újra palettát vett a kezébe, csaknem minden érzékét elveszítette a színek világító ereje és árnyalatai iránt.”¹⁸

Szórványos előzmények és évtizedes kihagyások után (*A’ Tudós Palótz* 1803–1804, *Charivari* – *Dongó* 1848, ez utóbbi már karikatúrákat is közölt Szerelmey Miklóstól) a hazai humoros sajtóorgánumok megjelenésére Jókai *Nagy Tükör* (1856–58) lapjáig kellett várni. Ennek sikere nyomán az író 1858-tól *Üstökös* címmel indította meg a magyar sajtótörténet egyik leghosszabb életű és nagy hatású élclapját, s maradt 1881-ig váltakozó felállás szerint tulajdonosa, kiadója, szerkesztője, főmunkatársa. 1859-től fejlece évtizedekig vállaltan a müncheni „*Fliegende Blätter* utánzata” maradt,¹⁹ e vicclapnak pedig alapvető szerepe volt az európai képregénykultúra elterjesztésében. Ugyanakkor „tény, hogy Jankó rajzai egyenrangúként álltak a versenyt a magyar élclapokkal leginkább párhuzamba állítható német és osztrák lapok karikatúráival”.²⁰ Egyébiránt Jókai maga is besegített a magyar képregény megteremtésébe, hagyatékában fennmaradt néhány, az *Üstökös* számára készített rajza²¹ – valójában eme jelenetskicceken előrajzolt Jankó Jánosnak, aki utóbb részleteiben is kidolgozta a karikatúrát/comic stripet/„verses regényt”. (2. kép)

A *BM* közvetlenül a Bach-korszak vége után, 1860-ban indult és 1875-ig jelent meg. Alapító-szerkesztője Tóth Kálmán (1831–1881) újságíró, költő, országgyűlési képviselő, kiadója Emich Gusztáv (1814–1869), Jankó János pedig mindvégig egyetlen rajzolója maradt. Másfél évtizedes fennállása alatt mintegy három tucat képregényét közölte a lap. A *BM* kimondottan politikai hetilap volt, ami azzal járt együtt, hogy a humor gyakran háttérbe szorult a „vonalas” ellenzéki írások (és rajzok) mögött. S míg az *Üstökös* alcíme szerint is „Humoristico-belletristicus hetilap” volt és Jókainak köszönhetően erőteljes irodalmi vonulatot vitt, addig a *BM* legtöbbször megelégedett az alig leplezett, és olykor inkább a kocsmai felcsattanások-

3. kép. A Bolond Miska első „romantikus” fejléce, az ábrándos tekintetű címszereplővel

mélázások szintjét súroló politizálással: „a magyaros ruha, a magyar beszéd és a fokos szabad használatát” követelő közlésekkel, amelynek révén „öntelt magyarkodó szó- és képáradat öntötte el a lapot”.²² A kiállítás bátrabb, a színvonal kétes, a példányszám rekordmagasságokba szökött: 8000 (ha hihetünk a szerkesztőnek...), s ez nem utolsó sorban az 1861-es betiltott 39. lapszámnak, ill. a Tóth Kálmánra ugyanazon év végén kiszabott börtönbüntetésnek volt köszönhető.²³

Indulásakor a Kiegyezésre még évekig kellett várni, s a bécsi cenzúra sem tétlenkedett, ezért midőn „szóval nyíltan nem volt szabad beszélni, akkor a humor leplébe burkolózva Jankó rajzai is hirdették az eszméket a költők allegóriával együtt”.²⁴ A rajzok gyakran jóval beszédesebbek voltak a virágnyelvbe csomagolt cikkekénél, 1930-ban pedig így értékeli a kor újsággrafikai lenyomatát a bennfentes kolléga: „az újságrajz és illusztráció az a műfaj, mely minden társadalmi, politikai és történelmi mozzanatot a legsimulékonyabban követ s így kortörténeti jelentősége felbecsülhetetlen”.²⁵ Ilyen környezetben tenyészett hát a magyar képaláírásos képregényrajzolás első, gyermekbetegségektől egyáltalán nem mentes műhelye... (3. kép)

MI A KÉPREGÉNY?

A művészettörténészek, sajtótörténészek, művelődéstörténészek látóköréből jobbra kiesett ez a napjainkban is kissé lenézett műfaj, magyar(országi) történetéről pedig még kevesebb szó esik. A képregény-kutatással évtizedek óta foglalkozó *Kertész Sándor* is alig néhány, későbbi (1877) példát hoz fel Jókai *Üstököséből*,²⁶ holott az 1860-as években már a *BM*-ban is szép számmal találunk belőlük (azonban az *Üstökös* legelső évfolyamaiban jóformán egyetlen comic strip sem található, ebben tehát a *BM* megelőzte „nagytestvérét”). Az első magyar műfajtörténet, Gellért Endre 1975-ös kötete egy szót sem ejt a magyar képregénykultúráról. Egész pontosan a lassan 120 éve standardnak tekintett *szóbuborékos* képregény magyar vonatkozásáról esik szó benne. A modern képregény kiforrott típusát, s az első igazi modern képregényhőst (Yellow Kid – Sárga Kölyök) 1896-ban a Makóról az USA-ba származott

BOLOND MISKA.

Budapest, Junius 21.
1874. 25 ik szám.

Megjelen minden vasárnap. — Előfizetési díj : negyedévre 2 ft., féldévre 4 ft., egész évre 8 ft.
Az előfizetés és minden reclamáció a »BOLOND MISKA« kiadóhivatalába (barátok tere, Athe-
naeum-épület) utasítandó. Szerkesztőség Mészáros-utca 6. szám I. emelet.

XV. évfolyam.

A SZAMÁR.

— Amerikai élcz, az osztrák-magyar állapotokra. —

ÁNDRÁSSY úr befog egyszer egy szamarat,
Hogy vele sok teher majd mi könnyen h a l a d!

»Jaj szamar szamara! soha ily vadmarhát!
S mert tolás nem segít: húzgálja a farkát.

»Ha háladni vágysz a szamárral: magad!
S kinnal a talygára rakják a szama rat.

De a szamar okos; magát bicsakolja.
A gazda hát leszáll, s a talyigát tolja.

Szamar erre kényes! türelme fogy végül,
Gazdát légbe röpít — ellenjegyzés nélkül.

Csak úgy bír-ak vele valamire jutni:
Egyik nagyon toli, másik nagyon húzi.

A talyiga menne, de a szamar vesztog.
Hát a szamart tolja. A mond: »nem er eszt-
lek!«

Látja ezt barátja, egy bizonyos Deák,
S a számáron győzni ad egy jó ideát:

S a mikor kidülnek, szamar kiált: Vívát!
Ledülnek babérra ők megpihenni hát.

D. P.

4. kép. A szamar. Amerikai élcz az osztrák-magyar állapotokra.

(BM 1874/25).

A lap másik, jóval groteskebb fejlécével, azonban Bolond Miska „suhijáról” hiányzik a rajzokon gyakorta olvasható felirat: „Ne bánts d a [magyari]!”

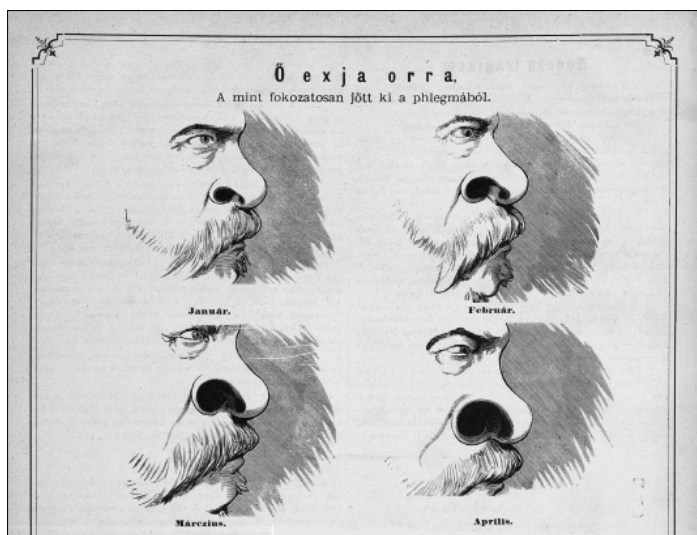
Joseph Pulitzer (1847–1911), a bulvársajtó atyja jelentette meg *New Yorker World* című napilapjában.²⁷ Az évszám több vonatkozásában is szimbolikusnak tekinthető: egyfelől a magyarhoni Millennium, másfelől Jankó János halálának éve... A korszak sajtójának egyik legjobb ismerője, az élclapok tudós búvárlója, *Buzinkay Géza* is átsiklik a szórványos képregényközlések fölött, holott egyik-másikat illusztráció gyanánt közli monográfiájában (*A számár. Amerikai élc az osztrák-magyar állapotokra*: „Bartók Lajos kiegyezés-ellenes verse, árnyképekkel”, in: *BM* 1874/25).²⁸ Egy másik esetben pedig a „Petőfi *A helység kalapácsa* című művét ’képregényként’ közölte a *Ludas Matyi*”²⁹ megfogalmazással ellentétben csupán szerényen illusztrált szöveggözlésről van szó. Az 1960-as években született *M. Kiss Pál* tanulmányának látókörebe sem kerültek be Jankó képregényei, egyetlen erre vonatkozatható mondata („Néha sorozatos a beállítás, ilyenkor fokozatosan bonyolítja le az eseményt”)³⁰ pedig csupán *Takács Mária* negyed évszázaddal korábbi meglátásának visszamondása, aki szintén nem ismerte föl a rajzsorozatok és a képregények közti lényegi különbséget: „jellemző eljárási módja a sorozatos beállítás, amelyknél fokozatosan bonyolítja le az eseményt.”³¹ (4. kép)

Bár a képregénynek számos definíciója létezik, jelen tanulmány szerzője a leginkább elfogadott nézetekkel ért egyet, s figyelmen kívül hagyja a különféle extrém megközelítésmódokból fakadó elméleti meglátásokat. Már csak időbeli kereteink következtében sem tárgyaljuk főképp a 20. század második felében különféle szubkultúrákban (punk, sci-fi, feminista stb.) jelentkező grafikai és narratív újításokat. A tárgyalt korszak, a dualizmus képtörténetei észrevétlenül simulnak a korabeli sajtótermékek szélsőséges elhajlásoktól mentes (például nyomdafestéket nem tűrő szövegezés, szeméremértő rajzok), gyakran bájos, olykor bárgyú, néha szellemes humortermésébe.

Alapdefiníciónk: a képregény olyan, többnyire szöveggel kísért narratív rajzsorozat, amely (legalább) egy közös témát alapul véve, kevés szöveg és sok rajz – de legalább 3 képkocka – révén, állandó és azonnal fölismerhető (gyakran változatos arcjátékú) szereplő(k) részvételével mesél el egy összefüggő (lineáris) történetet, amelyben alapvetően a rajzok közti kohézió – s nem annyira a szöveg – biztosítja a nyilvánvaló szűzsét.

Fenti definíció lényegi, egyszersmind legproblematisabb kitétele a „keves szöveg és sok rajz”. Az emberi agy „egy slukkra” történő szöveges befogadóképessége már régóta közzismert, kommunikációkutatók és pszichológusok tudományosan is bizonyították ennek mennyiségi kritériumait – jóval korábban pedig már a hétköznapi praktikum is eligazított e téren. A kérdéses mennyiség megközelítőleg a hagyományos levelezőlap üzenőmezőjébe írható betűk száma, amely nem véletlenül közelíti az egy SMS-ben küldhető karakterekét. Nagyjából ez mondható el a képregény vonatkozásában is: a fő, hogy ránézésre, mennyiségileg többet tegyen ki a képfelület, mint a szöveg. Ami képenként 4–5, 10–12 szótagos sort jelent, átlagosan tehát mintegy 70–80 betűt (de semmiféleképp sem többet 100-nál) – ellenkező esetben szöveggkísérő rajzokról, gazdagon illusztrált avagy rajzos történetről stb. beszélhetünk.

A figurák felismerhetősége úgyszintén sarkalatos pont, ezért is érdekes megismerni Jankó munkamódszerét: egyik „műhelytitka” volt, hogy számos közszereplő fotóját kartotékolva tartotta otthon, így aztán ha valamelyiküket karikíroznia kellett, csak elővette eme segédletét és lekanyarította a rajzot,³² s biztos, ami biztos, legtöbbször a figura ruhájára, botjára stb. még az illető nevét is ráírta. Ennek folyományaképp azonban a legtöbb ábrázoltról nem volt személyes élménye, az arcok ábrázolása gyakran merev: „portrékarikatúrái maradtak mindvégig a jellegtelenebbek: a lélektani megfigyelések iránt nem volt érzéke (...) a mozdulatok, és a

5. kép. Ő exja orra.
A mint fokozatosan jött ki
a phlegmából.
(BM 1872/15)
– a Császár orrlíka mint
„történetszervező” mimikai
főmotívum

helyszínek, az atmoszféra jellemzéséhez viszont annál jobban értett”.³³ A kizárólag mimikai mozzanatokra koncentráló comic strip csúcspéldánya (egyfajta képregény-önparódia) kétségtelenül a Ferenc Józsefre utaló, sodrából kijövő emberi arcot profilból bemutató, táguló orrlyuk-sorozat: *Ő exja orra. A mint fokozatosan jött ki a phlegmából.*³⁴ (5. kép)

AMI NEM KÉPREGÉNY

Mielőtt rátérnénk a „vegytiszta” képregény tárgyalására, fontos elkülöníteni az annak szintjét el nem érő képsorozatoktól, lévén a köztudat gyakran azonosítja véle a történet nélküli rajzokat – márpedig Jankó János a *BM*-ban effélékből is szép számmal szolgált. A képregény – avagy annak legelemibb formája, a comic strip – alapvetően legalább 3 képkockából áll. Ennek értelmében a rajzpár, a kétfokozatú „sztori” akkor sem tekinthető képregénynek, ha sokszereplős, avagy éppenséggel fölöttébb mozgalmassal cselekményt rögzít. E kétlépcsős képpárok az írott sajtóban is gyakran megjelenő kontrasztív, szembeesítő funkciót töltenek be – az adott kor emberét, egy adott eseményt stb. vetnek össze a múlttal/jövővel, külfölddel stb.: „két alakos, kontrasztos beállítás, azaz két jelenetben adja a kezdő és végső stádiumot”.³⁵ Céljuk s egyszersmind működésmódjuk meglehetősen egyszerű, dichotomikus: tükröt tartanak a befogadó elé, hogy (bezzeg!) nálunk/másutt, régen/most micsoda változások zajlanak, vagy álm/való, idealista szándék/fogyatékos megvalósulás logikára épülően csepülnek a kiválasztott jelenséget. Legjobb esetben is legfeljebb comic strip-kezdeménynek tekinthetjük őket.

A három vagy annál több tagból álló képsorozat sem tekinthető képregénynek, amennyiben hiányzik az alapvető feltétel – a történetmesélés folyamata. Így aztán e gyakori újságrajz-sorozatok megrekednek – Jókai *Üstökös*-béli szóhasználatával élve – az „illusztrált hírlapi frázisok” szintjén. Az egyik leggyakoribb a *variatív karikatúrasorozat*, avagy változatok egy témára, amelyben különböző (konkrét) szereplőkkel nagyjából ugyanaz történik, de nem bomlik ki a szűzsé, nincs fokozatosság, lényegében a rajzsorozat mindegyik tagja önmagában egy-egy csattanó. A Kiegyezés előtt ezek témája gyakran a külpolitika volt, lévén „magyar politikai

élet nem volt, Jankó is külföldre fordult politikai tárgyért, amely a legveszélytelenebb terület volt a cenzúra szempontjából.”³⁶ A történet össze nem álló, laza *motívumragozó rajzsorozatok* másik alapformájában eltérő eseménymozzanatok történnek ugyanazzal a stilizált (tömeg) emberrel, aki legtöbbször önálló személyiséggel nem bír, szerepeltetése csupán azáltal indokolt, hogy az általa megjelenített sztereotípiákat nagy általánosságban lehessen fricskázni.

Jelen tanulmányban leginkább esztétikai megfontolások okán a korai magyar képregény-tipológia szempontjából „első fecskék”, alapvető alkotások, (kor)jellemző és leginkább sikerültebb darabjai bemutatására szorítkozunk. Ezek révén vázoljuk a műfaj magyar kezdeteit: szerencsénkre a modern képregény alapjellegzetességei és számtalan fajtája közül meglepően sok érhető tetten (olykor csupán kezdeti vagy félmegoldásos kivitelben) Jankó János munkásságában is. A képregények kísérőszövegeit betűhíven közöljük.

A COMIC STRIP

A comic strip (magyarul képsor avagy vicc-csík, netán szalagtörténet)³⁷ 3–4, max. 5–6 rajzból álló sorozat, egy-két gegre épülő, leggyakrabban humoros csattanóval a végén. A képregény talán egyetlen viszonylag pontosan elkülöníthető alműfaja, annak legegyszerűbb, kezdeti formája: „képregény-magonc”, filozofikusabb kivitelben afféle „képregény-haiku”. Ha úgy tetszik, egy „sztripológus” megfogalmazásában: „átmenet a karikatúra és az echte történetmesélő képregény között”.³⁸

A TÉL ÁRMÁNYAI A TAVASZ ELLEN (1860/20, CÍMLAPON)

A *BM*-ban föllet képregények sorát egy első ránézésre talányos, 4 képkockás comic strip nyitja, rögtön címlapon hozva. Értelme, ill. az általa kelthetett sugallatok egycsapásra nyilvánvalóvá lesznek a korabeli politikai fejlemények ismeretében. A Bach-korszak 1859-es bukása után Ferenc József belátta: a magyarok passzív ellenállását engedmények nélkül lehetetlen felszámolni. Ennek eredménye lett az Októberi Diploma, mely a „birodalom államjogi rendezésére” tett kísérletet, ám az abszolutizmus eszméjéből nem engedvén, Magyarország Ausztriába történő integrálásának szándékát fenntartotta, a magyar állam szuverenitását nem tartotta tiszteletben, s továbbra is a Birodalmi Tanácsot (Reichsrat) tette meg teljhatalmú csúcsszervül. 1861-ben a felajánlott részleges autonómiával elégedetlen Magyar Országgyűlés az „Októberdiplom”-ot elutasította (akárcsak az 1861-es Februári Pátenst), mire az uralkodó feloszlatta. Az abszolutizmus erősödött, és még bő fél évtizedig kellett várni a Kiegyezésre, a dualizmus beköszöntére. (6. kép)

A tél ármányai a tavasz ellen

I. Az ibolyáknak halálbüntetés alatt megtiltja a virágozást.

II. Az első pacsirtát kalitkába zárja.

III. Meggátolni és fölfogni igyekezik a napsugarat.

IV. Egy melegesős napsugaras reggelen összeolvad.

6. kép. A tél ármányai a tavasz ellen
(1860/20, címlapon) Jankó első, meglehetősen enigmatikus comic strip-je

Egyértelmű, hogy a fentiekben vázolt, a nemzet sorsa alakulásának szempontjából alapvető politikai eseménysorra reflektált Jankó – meglehetősen szomorkás – képregénye: a címében szereplő két évszakkal ellentétben ősszel jelent meg (ami szintén szöveget üthetett a másfél évszázaddal ezelőtti lapolvasó fejébe), időzítése nem véletlen – napra pontosan 1860. október 20-án, akárcsak az Októberi Diploma... A korabeli közhangulat: a reménykedéssel vegyes győzni akarás árad belőle. A virágnyelven előadott comic strip „csattanója” nyilvánvaló: hiába a sok ármány a Tél (rosszarcú szörkabátos férfialak – osztrák elnyomás) részéről, a Tavasz (ifjú, tündérszabású nőalak – magyar győzelem) beköszönte elodázhatatlan. A comic strip kritériumainak megfelelően az egymondatos szűzsé szabályosan bomlik ki: az első három kép elnyomott szereplői az utolsón immáron „gát lástalanul” győzedelmeskednek, az ármánykodó veszte elkerülhetetlen. A történet soványka és a kísérszövegek sem hordoznak egetrengető izgalmakat, de mégiscsak a műfaj egyik első magyar reprezentánsával van dolgunk – egyszersmind a konfliktusos képregények (és a vele rokon műfajok, kései leszármazottak: küldetéses videójátékok, akciófilmek stb.) kötelező motívumát: a *főgonosz meglakolását* is üdvözölhetjük ehelyt.

E képregény alighanem sokatmondó többletjelentést generált a korabeli befogadók körében: tette mindezt képletesen, konkrétan ábrázolt események megidézése és valós szereplők megjelenítése nélkül. Így tehát a Telet megszemélyesítő, fejbúbján haj helyett csupasz ágakat viselő cselszövő arcvonásaiban még véletlenül sem lehet ráismerni Ferenc Józsefre,

de vélhetően egyik más osztrák (neadjisten magyar) politikusra sem – ami nem csoda, hisz a szigorú bécsi cenzúra nem engedte volna egy ennyire nyilvánvaló felségsértő újságrajz megjelenését. Az első, Jankó János alkotta comic strip tehát egy *allegorikus-enigmatikus képregény*.

A cikkek, humoros írások, de a karikatúrák és képregények befogadását is léptenyomon nehezítette, vagy éppenséggel érthetlenné tette az „idegen szavaktól hemzsegő makarónnyelv, egyéni szóferdítések, alkalmilag konstruált tájszólás azokkal a történetileg gyakran érdektelen napi eseményekkel együtt, amelyekről szólnak vagy amelyekre utalnak.”³⁹ Eme áthallásos képregény nyitja az „alkalmazott” – az adott korszak speciális viszonyai, konkrét közéleti történései nélkül aligha értelmezhető, gyorsan avuló – képregények sorát (sajnos a *BM*-béliek döntő többsége ebbe a csoportba tartozik). Kiemelt fontosságát (egyszersmind piacképességét) támasztja alá, hogy első megjelenése után (az eredeti, képregényesebb 2x2-es formát odahagyva, négy külön oldalon) 1861-ben újraközölte a szintén Emich Gusztáv kiadásában megjelenő éves kalendárium, a *Zöld ördög naptára*.⁴⁰

BACZUR GAZSI ÉS DRUCKER UR KÜLÖNÖS ESETE (1861/25)

A Gvadányi és Gaál József *Peleskei nótárius*ából ismerős korhely jurátus túlerő általi hátfaszúrása és elpáholása a történetmesélés szempontjából nem különösebben lebilincselő, mondhatni a szokásos osztrák/német- (Drucker úr, azaz nyomdász, a német drucken – nyom igéből: nyilvánvaló utalás az elnyomatásra), ill. a kevésbé eklatáns délszláv-ellenesség (Peplovits úr – itt leginkább az önálló államiséget a magyar érdekek rovására szorgalmazó horvát belpolitikai törekvésekre utalhat) alig leplezett ábrázolása. Érdekessége leginkább a grafikai kivitelezésben rejlik: az eddigiektől eltérően nem pozitív, hanem *negatív képregény*, fekete alapon fehérrel rajzolt, ami a bő fél évszázaddal korábban (különösen Kazinczyék környezetében) nagyon divatos sziluett/árnyképrajzolatok hagyományát viszi tovább. Valamint a szokásostól eltérően képkockái nem vízszintesen, hanem egyetlen függőleges oszlopban követik egymást.

Legfontosabb hozadéka azonban a későbbi, hőorientált, 20. századi kommersz képregények egyik alapvető jellemzőjének felbukkanása. Ez pedig az *erőszak* kiváltotta *kiszolgáltatottság* kendőzetlen ábrázolása. Ennek folyamánya leggyakrabban a

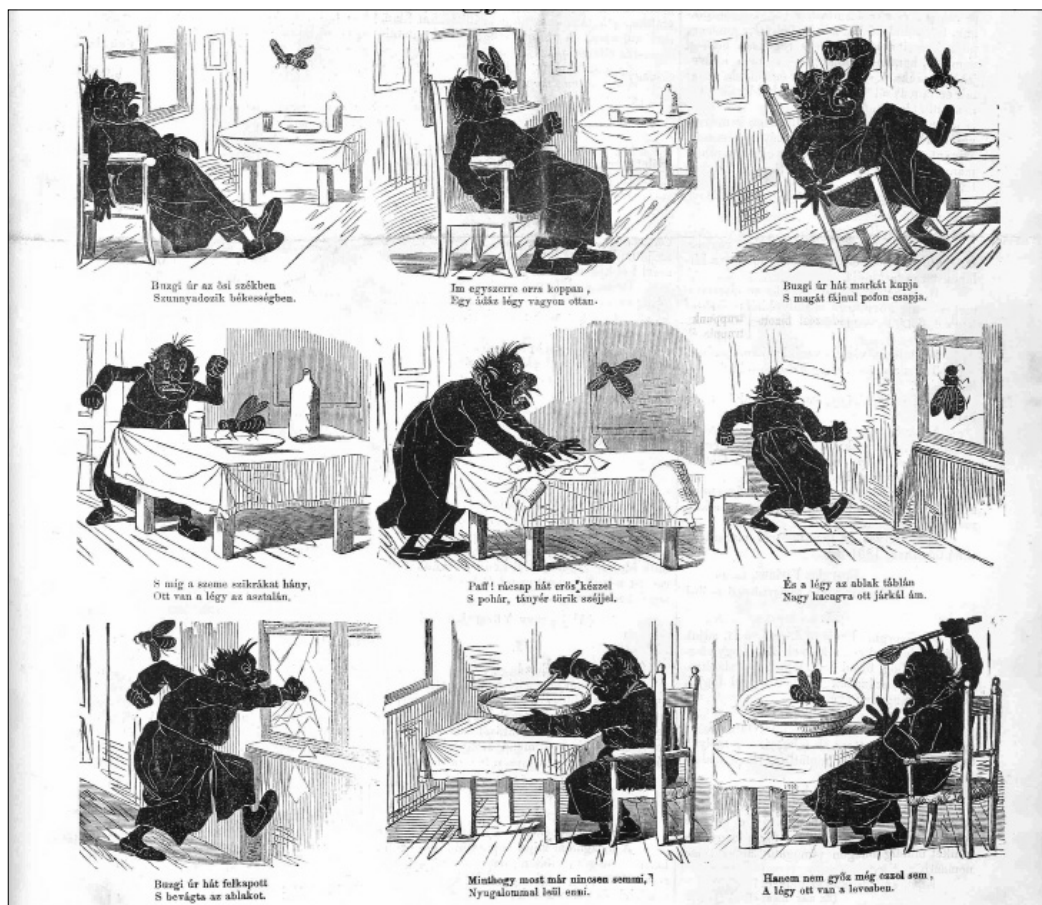
7. kép. Baczur Gazsi és Drucker ur különös esete (*BM* 1861/25),
a nemzetiségi problematikát szuronyhegyére tűző
politikai, sziluett-/árnyképképregény

meg(gy)alázott, majd utóbb erőre kapó hős későbbi visszatérése és bosszúja, extrém esetben a szuperhős-képességek kifejlődése lenne – ez utóbbi még várat magára kicsinyég. . . Csírájában már megvan benne, ami a 20. századi kommersz képregényekre olyannyira jellemző: itt is „a Kaland, a Harc dominál”, s a műfaj e preferenciái annak tudhatók be, hogy az olvasó „köznapi életéből éppen ez, a nagyszabású, ’férfias’ küzdelem hiányzik, vagyis olvasmányában ezirányú nosztalgiai kapnak tápot” (ne feledjük: az egész országot csatatérre formáló szabadságharc alig évtizede ért véget).⁴¹

Baczur Gazsi és Drucker ur különös esete

1. *Baczur Gazsi és Drucker ur veszekedésbe keverednek.*
2. *A veszekedésben Baczur Gazsi már leveri Drucker urat, midőn közbe jön Peplovits ur s Baczur Gazsit egy nem remélt döféssel szépen hátán szurja.*
3. *Peplovits ur a leszurt Baczur Gazsit megkötözi s átadja Drucker urnak.*
4. *Drucker ur és társai most rárohannak Baczur Gazsira s a megkötözött embert vérig verik. Biz ez nagy vitézség.*

8. kép. A légy története (1863/23), Jankó első autonóm képregénye Wilhelm Busch 1861-es „legyeskedő” történetének szüzségét követi (s nem a figuráit koppintja)

A 19. századi képregény megkerülhetetlen alakja Wilhelm Busch (1832–1908) német költő és karikaturista. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a fél világ tőle tanult – legtöbbször az ő munkásságához kötik a modern comic születését (munkái magától értetődően mind képaláírással készültek, nem szóbulvárosok): „Busch úttörő szerepe még az amerikai modern képregény megjelenésében is tetten érhető”.⁴² 1859-től dolgozott az idehaza is olvasott⁴³ müncheni *Fliegende Blätter* satirikus lapján, mely az európai vicclapok etalonja lett igen hamar – ráadásul Jankó fiatalon elhunyt kisebbik fia, Elemér (1872–1892) is dolgozott eme sajtóorgánumnak. A müncheni alkotó munkásságának nyomán követése Jankó részéről már korábbról is egyértelmű, ill. „1873-ból is van egy nagyszerű Liszt-karikaturánk, amelyen a német W. Busch hatása látszik. Ugyanaz a leegyszerűsített, vonalas rajz, árnyékhatás nélkül, mint a nagy német mesternél”.⁴⁴

A LÉGY TÖRTÉNETE (1863/23, CÍMLAPON)

Busch 1861-ben adta közre a „röplapban” *Die Fliege* (A légy) című munkáját (*Fliegende Blätter*, 1861/859), amelynek Jankóra tett hatása egyértelmű, s ami még fontosabb: ez az első nem közéleti képregénye. (8. kép) Bizvást feltételezhetjük: fölöttébb hálás lehetett müncheni mesterének (akinek csupán egy évvel volt fiatalabb), amiért utat mutatott neki – a politikán túl is van élet a humoros rajzok terén... A Busch-képregény 15 rajzból áll, Jankóé 9-ből: átvette a helyszínt, a berendezést, az akciómozzanatokat (a beállításokat kevésbé). Mindezt – akárcsak az eredetiben – kétsoros (nem épp a legsikerültebb...) versikék kíséretében. A sztori mindkét esetben egyszerű: a karosszékeben álomba merült uraságot egy légy bosszantja, ezt megszüntetendő üzni kezdi a rovar, szana-széjjel csapdosván tönkreteszi a berendezést. Csupán a befejezés eltérő: a germán néplélekre – és Busch egész munkásságára – olyannyira jellemző tragikusabb, szadisztikus befejezés (végzetes eltipratás, ill. előtte az ízeltlábú megcsónkítása) helyett a magyar változatban a legyecske túléli a kalamajkát, Buzgi úr levesébe pottyán, tehát az egyértelmű-lezáró pusztulás helyett a történet nyitott marad...

Szüzséjét tekintve tehát *koppintott*, az első magyar *állatszereplős* (ez csak jóval később célozta a gyermekközönséget, az élclapok olvasói évtizedekig még felnőttek), ill. az eddigiekkel ellentétben nem prózai, hanem *verses* (*rigmusos*) képregény – humoros, de tragikus felhangok nélkül (ezt erősíti az „elrajzolt”, óriásira növesztett levesestál és maga a hatalmas légy is, amely arányait tekintve galambméretű lenne a valóságban). Az első igazán kiforrott darab Jankó munkásságában, amely szerencsére – ritka, s annál becsülendőbb erény! – nem politizál. Külön kiemelésre érdemes az egyéni

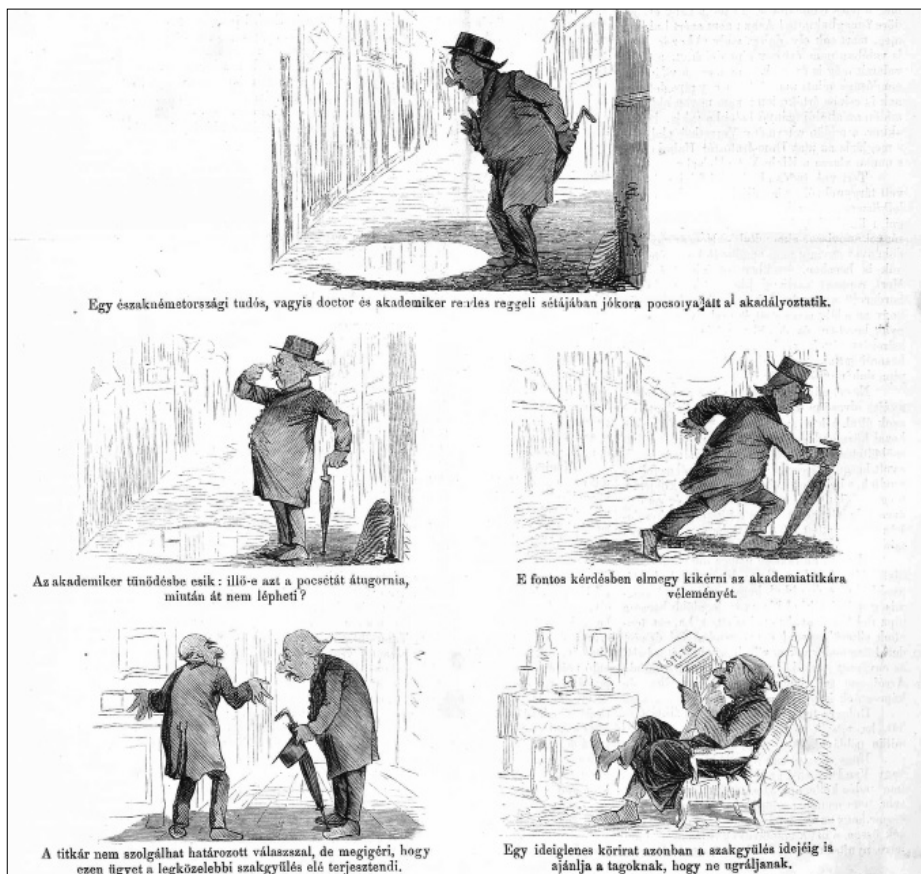

9. kép. Wilhelm Busch: Die Fliege (A légy), *Fliegende Blätter*, 1861/859

grafikai megoldás (akár Jankó leleménye is lehet, mindenesetre nem Buschtól vette az ötletet), amely a műfajban rejlő játékoság egy újabb dimenzióját nyitja meg. A két főszereplő ismét negatív kivitelben készült (árnyképek), míg a háttér pozitív „laborálású”: ez a *félnegatív képregény* grafikailag abszolút autonóm, ezidőtájt párja nélküli idehaza (legalábbis a *BM*-ban), de korabeli külföldi példát sem találtunk.

A légy története

1. Buzgi úr az ősi székbén / Szunnyadozik békességben.
2. Im egyszerre orra koppan, / Egy ádáz légy vagy ottan.
3. Buzgi úr hát markát kapja / S magát fájnul pofon csapja.
4. S míg a szeme szikrákat hány, / Ott van a légy az asztalán.
5. Paff! Rácsap hát erős kézzel / S pohár, tányér törik széjjel.
6. És a légy az ablak táblán / Nagy kacagva ott járkál ám.
7. Buzgi úr hát felkapott / S bevágta az ablakot.
8. Minthogy most már nincsen semmi, / Nyugalommal leül enni.
9. Hanem nem győz még ezzel sem, / A légy ott van a levesben.

10. kép. A meg nem oldott kérdés
(*BM* 1863/26) virágnyelven előadott osztrák/németellenes fricska

E képregény első ránézésre a lap szokásos német- (értsd: osztrák)ellenes vonulatához híven a túlszabályozott, szőrszálhasogató germán merev-tudálékos tudósvilágot állítja pellengérré. Történik mindez a bécsi abszolutizmus ideiglenes erősödése idején – ennek fényében azonban a virág (avagy inkább pocsolya)nyelven előadott történet aktuálpolitikai összekacsintásra is módot adott. Eszerint a meg nem oldott kérdés valójában nem a pocsolya, hanem a Kiegészítés (s ez esetben mindegy is, ki képtelen venni a nem annyira tornyosuló, mint inkább elterülő akadályt). Eme felfogást erősíti a képregény szövegezésének legvége: ezek szerint a kushadjanak jelentésű „ne ugráljanak” szintagma már 150 éve is a pesti szleng részét képezte. Az „ideiglenes körirat”-ba pedig könnyű beleképzelni az Októberi Diplomát vagy akármely Bécsből érkező hivatalos, „rendszerszintű” dokumentumot, mely a magyar nemzet szabadságának sárbatiprását hivatott konzerválni – politikai vérmérséklet és egyéni ízlés kérdése, hogy a pocsolya szintjén felbukkanó „konfliktus” nyomán a befogadóban finom ironia sarjadt, netán a status quo harsány pocskondiázását élte meg...

A meg nem oldott kérdés

1. Egy északnémetországi tudós, vagyis doctor és akadémiker rendes reggeli sétájában jókora pocsolya által akadályoztatik.
2. Az akadémiker tünődésbe esik: illő-e azt a pocstétát átugornia, miután át nem lépheti?
3. E fontos kérdésben elmegy kikérni az akademia titkára véleményét.
4. A titkár nem szolgálhat határozott válasszal, de megígéri, hogy ezen ügyet a legközelebbi szakgyűlés elé terjesztendi.
5. Egy ideiglenes körirat azonban a szakgyűlés idejéig is ajánlja a tagoknak, hogy ne ugráljanak. (10. kép)

PETŐFI NÉPROMÁNCA, A KÖZELMULTBÓL (1865/34)

Akár az első adaptált, azaz nem eredeti írott anyag nyomán készült képregénynek is tekinthetnők (e műfaj igazi felfutása századévvvel később, az 1960-as évekre tehető, s tartott egész a rendszerváltásig, elsősorban Cs. Horváth Tibor képregényforgatókönyv-író munkássága nyomán, bővebben lásd a találó című *Comic szocialista álruhában* összefoglaló mű *Aranykor* fejezetét),⁴⁵ lévén egy irodalmi mű, a *Megy a juhász számaron* szó szerinti földolgozása. Ámde hiába a változatlan szöveg, a képregény-közege adja meg az alkotás helyi értékét – és teszi a paródia pandantjának számító travesztiává. Buzinkay Géza külön kötetet szentelt a korszak élclapjaiban burjánzó jelenségnek, s megfogalmazása szerint eme politika travesztiák egy egész irodalmi alkotás textusát „pontosan követték formailag, olykor sorról sorra, de tartalmát teljes egészében politikai vagy közéleti eseményekre vonatkoztatták”.⁴⁶ Tehát a humoreffekt működtetője nem a stílusimitálás, szóhasználat és egyéb szövegelemek, hisz e konkrét esetben – afféle öszvérmegoldásként – a rajzok avatják igazán travesztiává az alkotást. (11. kép)

Az osztrákok elleni küzdelem mezején elesett Petőfi szelleme holta után tovább szolgálta a BM által is képviselt nemzeti önállóság melletti kardoskodást, költészetéhez magától értetődően nyúltak nem épp irodalmi célokkal is. A Jankó bécsi éve alatt keletkezett *travesztia-képregény*

agyonaktualizált, sugallatos politikai mondanivalója a mából visszanézve jobbára érthetetlen, annyi azonban kihámozható, hogy a kitartó magyar passzív ellenállás közepette Karl von Auersperg herceg (1814–1890) liberális politikus, osztrák miniszterelnök, a dualista alapon működő birodalmi egység szorgalmazójának tevékenységét froclizza (ezért van ungarische juhászlegénynek öltöztetve, elvégre a magyar ügy híve). Mindettől függetlenül is élvezhető a rajzfigurák grotesksége, no meg a comic strip végén a szó szerinti ütős csattanó... A politikus kifaragása nyomán az első *élőszereplős* (valós személyt felvonultató), ha úgy tetszik: *celeb-képregénnyel* van dolgunk. A comic stripen szereplő szöveges motívumok:

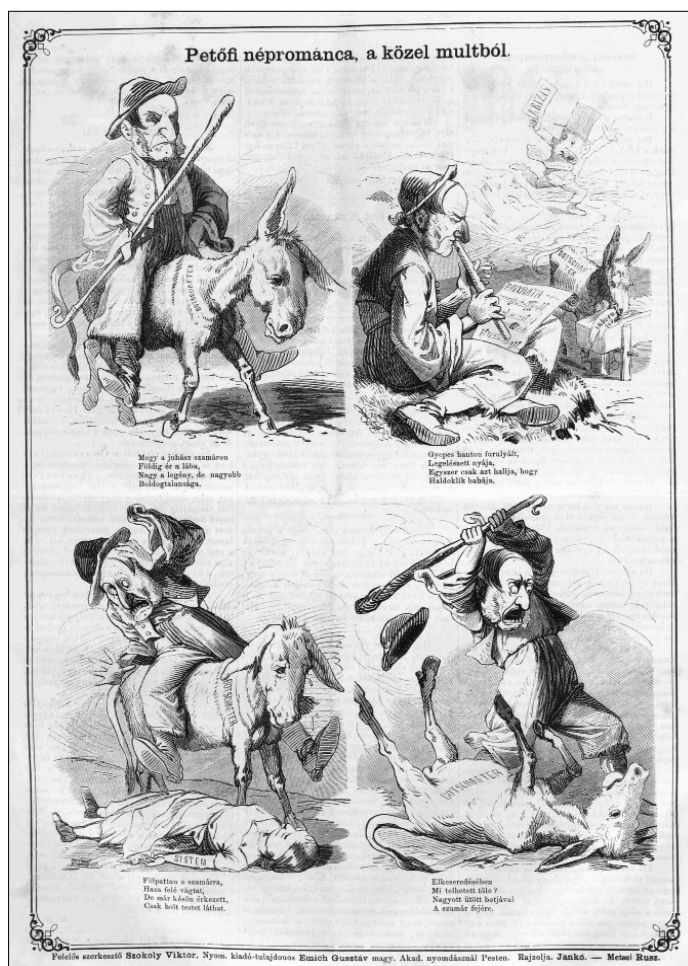
Botschafter, azaz nagykövet – ő a szamár (akit a juhász BOT-tal üt agyon...);

Krizis – cilinderes alak (magyarságtól idegen ruházatban: ármánykodó diplomácia?);

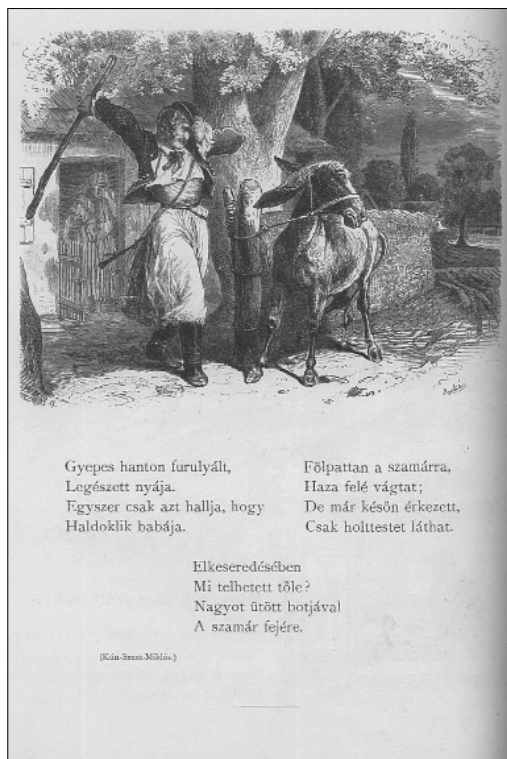
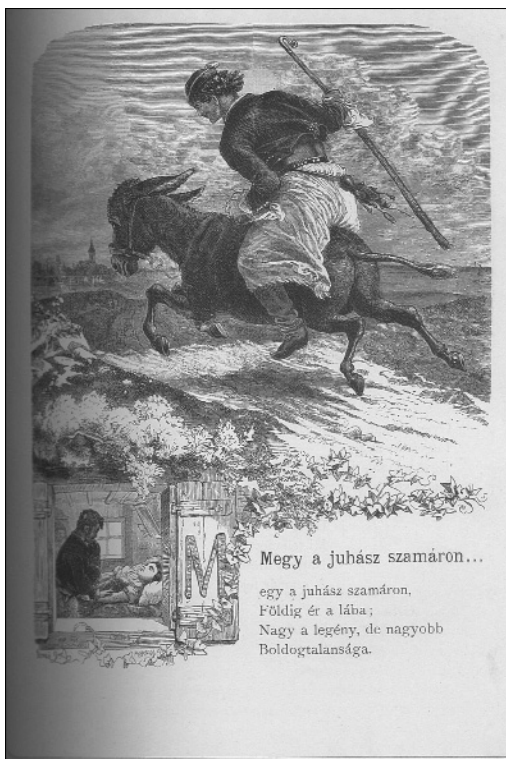
Subventio – szamár falatozza etetővályúból (vö. *szájbarágós* politikai képregény...);

Raixrath (eltorzítva) – Birodalmi Tanács, Reichsrat (kottájából játszik a juhász);

System – a juhász halott babája (Magyarhon függetlensége?).

11. kép. Petőfi néprománca, a közel multból (BM 1865/34) – a Megy a juhász számon aktuálpolitikai parafrázisa, travesztia-képregény

12–13. kép. Jankó Megy a juhász számáron-illusztrációi az 1880-as évekből egy Petőfi-díszkiadás részére

Jankó a nagyvárosi léttel mindvégig nem tudott megbarátkozni, ezért is illusztrálta legszívesebben grafikusként Petőfit – az élcslapok „bűvkörén” túl –, kire ő is úgy tekintett a korszellemmel összhangban, mint aki „a magyar falut és népét utolérhetetlen közvetlenséggel örökítette meg”.⁴⁷ Izgalmas egybevetni a képregényt Jankó évtizedekkel későbbi rajzaival (az 1880-as években több kiadást megért Petőfi-díszkiadást „hazai művészek” illusztrálták), midőn a témát illő komolysággal közelítvén, a magyar néplélek tragikus megnyilvánulásaképp, a tehetetlenség érzékeltetésével ragadja meg a versben tetten érhető kétségbeesést.⁴⁸ (12–13. kép.)

Petőfi néprománca, a közel multból [Megy a juhász számáron]

*Megy a juhász számáron / Földig ér a lába, / Nagy a legény, de nagyobb / Boldogtalansága.
Gyepes hanton furulyált, / Legelészett nyája, / Egyszer csak azt hallja, hogy / Haldoklik babája.
Fölpattan a számárra, / Haza felé vágta, / De már későn érkezett, / Csak holt testet láthat.
Elkeseredésében / Mi telhetett tőle? / Nagyot ütött botjával / A számár fejére.*

MIKOR ÉS HOGYAN KÉSZÜL HÁT A BOLOND MISKA (1866/25)

Terjedelme alapján ez a leghosszabb, legígéretesebb BM-béli képregény, ámde 16 kockájának legtöbbször egyazon motívum más-más megfogalmazása látható-olvasható (a lap tető alá

Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska.

— Tisztelt úr! Igazgató ur, vez-
vekedjék megbírálni azt a pár sa-
darabot.
— Jól van.

— Öntöly ülésre kell menni az
Akadémia.

— Én Dallami Aurélla vagyok,
— ma lépek föl először.
— Boldog leszek, hogy tanja le-
udbetek magyarság diadalának.

A képviselőt hivatalnak is meg
kell telnie.

— Tisztelt hazafi! Szerencsének
örzömdem magamat, ha mint fiatal
költő megtisztel azon kitüntetéssel,
hogy Szivárvány Harmatka költő-
nővel való esküvőmön, mint veterán
költőnk, újszavgyádon megjelenésed
— Ott leszek.

— Kedves B. Miska ur szívesked-
kedjék a fölírvaott dolgokról nem
írni újságba.

— Új modoru pikulát találtam föl
— kérem tek. urát, legyen szeren-
csám a mai előadásomra. Beesés ité-
letétől várom találmányom jövője
sorsát.
Nagyon örülök a szerencsének.
Hogyne mennék el!

— T. hazafi, budai földemen új ke-
sző-víz-forrást találtam föl, végtel-
etlenül határozottabb az eddigiek-
nél — tessék megkóstolni, s hatásáról
elismerni leg írni újságában.
— Köszönöm szépen!

— Mi a „Hümböldre” nevű legif-
jabb dalárda tagjai vagyunk, eszo-
zunk, méltóságosk szegre társula-
tunk megnyitási ünnepélyre föl-
vató költeményt írni.

Kritikai vitaközléseken is részt
kell venni.

— Ujon nyitott vendéglőmet tet-
tes Bolond urhoz voltam bátor ci-
mezni — kérem tessék eljenni a
megnyitási ünnepélyre s minél töb-
bet inni.

— Én Zephír Sósaj vagyok, az
országjárú általános levelező.
— Ötvenötöt öbön a Kárpátokat,
Bikát, Vértet, Bakonyt, Marost,
Dunát, Tiszát, Drávát, Sávát és Be-
rettyót!

— Fiam házasodik; vőfel lehetnél.
szerencsének örzömdem magamat.

— Astán a szópneem iránti lovagi-
asságnak is eleget kell tenni.

— Most jut eszembe, hogy az orsz.
közintézköztől ülésre kell mennem.

Mitán es mindég így megy, azt szeret-
ném tudni: mikor írom meg a B.-Miskát!

Felölő szerkesztő Tóth Kálmán. Nyom. kiadó-tulajdonos Emich Gusztáv magy. akad. nyomdászánál Pesten. Rajzolja Jankó. — Metási Ruzs.

14. kép. Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska (BM 1866/25) – az első párbeszéd, önreflexív, egyszerűsmind a leghosszabb képregény, azaz inkább elnyújtott comic strip

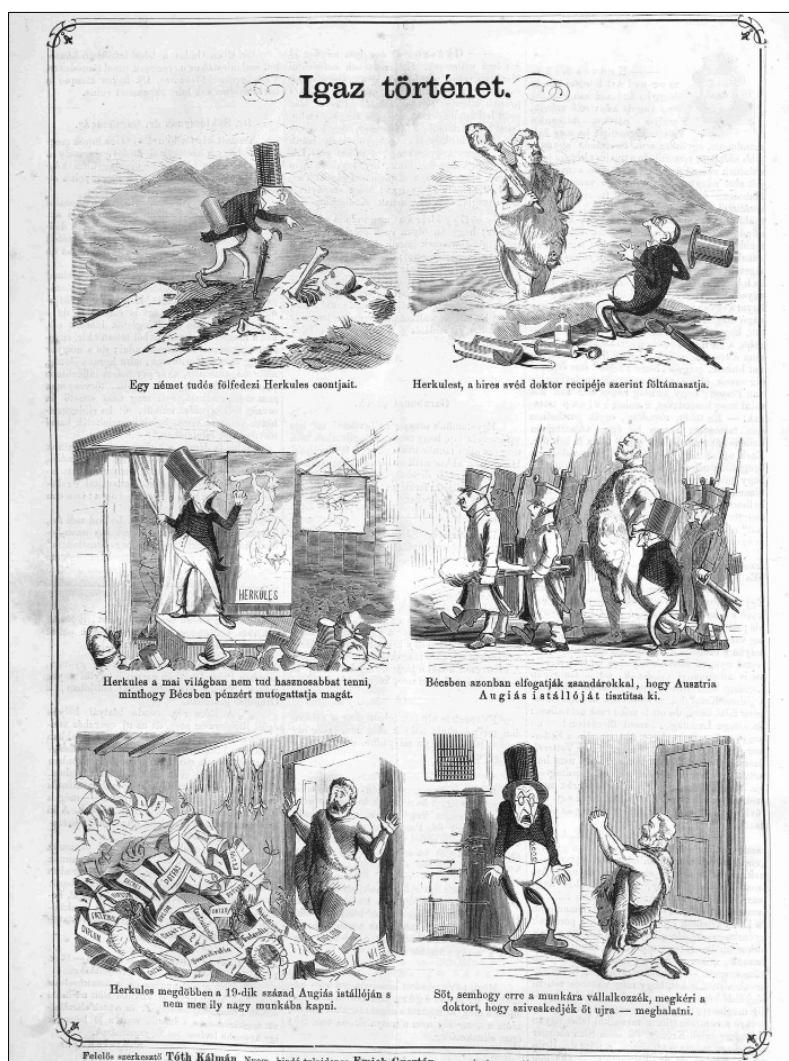
hozását lépten-nyomon hátráltató mozzanatok), így valójában nem egyéb, mint egy felfújtt, elnyújtott, túlméretes comic strip. A szokásos 3–4 előkészítő kocka helyett itt 15 előzi meg a csattanót, amely a szerkesztői-újságírói lét lapzárta-vezérelte nehézségeit fogalmazza meg egy költői (nyögvenyelős) kérdéssel... További sajátossága (és e tekintetben igencsak ritka madár marad még sokáig), hogy ez az első *párbeszédes képregény*. A 20. században a dialógusok alkalmazása természetes velejárója a (szóbuborékos) műfajnak, azonban a képaláírások képregény-korszakban korántsem volt egyértelmű a párbeszédesség.

További érdekessége, hogy a lapkészítés keserveiről vallván *önreflexív*, egyfajta *meta-képregény* – előbbit erősíti, hogy főszerrelője egyszersmind a sajtóorgánum névadója, Bolond Miska. Aki szokásától ellentétben délceg, természetes növésű – holott imez élclapi figura leggyakrabban törpenövésűként látható: „Az állandó fejlécen 1869-ig a lírai tekintetű és szúrós bajuszú, hosszú hajú, puhakalapos Bolond Miska könyökölt, kezében mángorlószerű falapáttal, melyen a felirat ez volt: 'Ne bánts d a' (ti. magyart)'.⁴⁹ 1867 után azonban Tóth Kálmán főszerkesztő ellenzékiből egyszercsak kormánypárti képviselővé avanszált, s ez a *BM* irányvonalára is rányomta bélyegét – 1870-től a lap fejléce is megváltozott, s a címadó figura „páholólécéről” eltűnt az „inkriminált felirat” (lásd 4. kép).

Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska

1. – Tisztelteti az igazgató ur, sziveskedjék megbírál ni azt a pár szindarabot. – Jól van.
2. Osztály ülésre kell menni az Akadémiába.
3. – Én Dallami Aurélia vagyok, ma lépek föl először. – Boldog leszek, hogy tanuja leendhetek nagysád diadalának.
4. A képviselői hivatalnak is meg kell felelni.
5. – Tisztelt hazafi! Szerencsésnek érzendem magamat, ha mint fiatal költőt megtisztel azon kitüntetéssel, hogy Szivárvány Harmatka költőnővel való esküvőmon, mint veterán költőnk, násznagyképen megjelenend. – Jól van.
6. – Tisztelt B. Miska ur sziveskedjék a fölolvastott dolgokról nem írni újságába.
7. – Új modoru pikulát találtam föl – kérem tek. urat, legyen szerencsém a mai előadásomra. Becses ítéletétől várom találmányom jövője sorsát. – Nagyon örülök a szerencsének. Hogyne mennék el!
8. – T. hazafi, budai földemen új keserü-víz-forrást találtam föl, véghetetlenül hatásosabb az eddigieknél – tessék megkóstolni, s hatásáról elismerőleg írni újságában. – Köszönöm szépen!
9. – Bi a „Bömbölde” nevű legifjabb dalárda tagjai vagyunk, esedezünk, méltóztassék zsenge társulatunk megnyitási ünnepélyére fölavató költeményt írni.
10. Kritikai vitatkozásokban is részt kell venni.
11. – Ujon nyitott vendéglőmet tettes Bolond urhoz voltam bátor cimezni – kérem tessék eljönni a megnyitási ünnepélyre s minél többet inni.
12. – Én Zephir Sőhaj vagyok, az országhírű általános levelező. – Üdvözlöm önben a Kárpátokat, Bükköt, Vértest, Marost, Dunát, Tiszát, Drávát, Szávát és Berettyót!
13. – Fiam házasodik; vőfél lehetnél. – Szerencsésnek érzendem magamat.
14. Aztán a szépnem iránti lovagiasságnak is eleget kell tenni.
15. Most jut eszembe, hogy az orsz. gy. közintézeti ülésére kell mennem.
16. Miután ez mindég így megy, azt szeretném tudni: mikor írom meg a B.-Miskát! (14. kép)

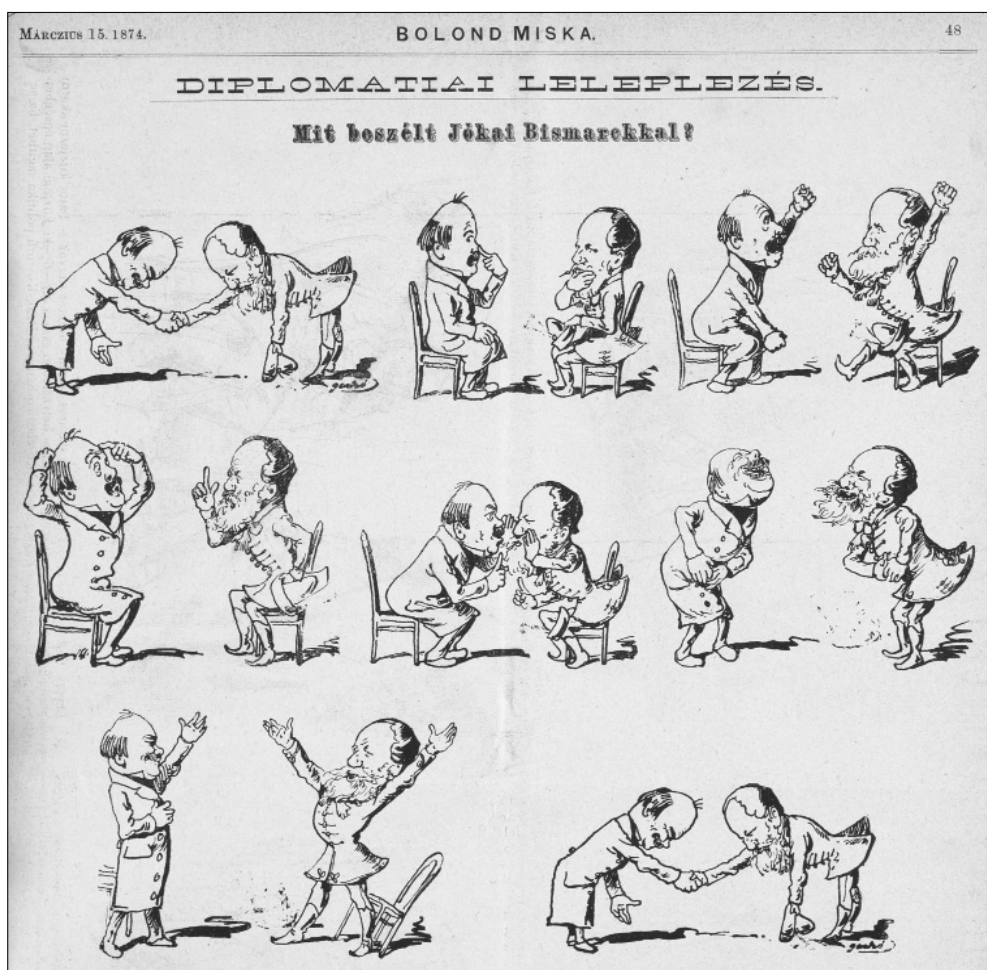
Bár ez is csak egy a sok közéleti képregény közül (noha kétségtelenül a jobbak közé számít), bizonyos értelemben mérföldkő a 20. századi, kommersz fősodort képező alkotásokhoz vezető úton. Ez pedig az emberfeletti képességekkel bíró *szuperhős* (Herkules) felbukkanása. Jankó itt érzett rá arra, hogy a vizualizált történetmondással – pláne, ha abba humor vegyül –, a játékos fantasztikummal élve, a hétköznapi (csodaszer-recipek, bazári látványosság) és a magasztos (ókori mitológia, államügyek) vegyítésével nem várt hatás érhető el. Egyfajta karneváli attitűd ez, ám a feje tetejére állított világ logikája szerint a superképességek sem teszik lehetővé a 19. századi Ausztria Augiás-istállójának kitakarítását (a trágyahalmot pátens, diploma, dekrétum – a nagypolitikai élet írásos dokumentumai képezik). A szuperhőrosz-félisten bukásából (teljesíthetetlen feladat, önkéntes halál) következik, hogy végső soron egy *(anti)szuperhős-képregény* – vagy szuper (anti)hős... – került a lap olvasói elé.

15. kép. Igaz történet
(BM 1866/48) – az első
szuperhős-képregény...

Igaz történet

1. Egy német tudós fölfedezi Herkules csontjait.
2. Herkulest, a híres svéd doktor recipéje szerint föltámasztja.
3. Herkules a mai világban nem tud hasznosabbat tenni, minthogy Bécsben pénzért mutogatgatja magát.
4. Bécsben azonban elfogadják zsandárokkal, hogy Ausztria Augiás istállóját tisztítsa ki.
5. Herkules megdöbben a 19-dik század Augiás istállóján s nem mer ily nagy munkába kapni. (pátens, diploma, dekrétum)
6. Sőt, semhogy erre a munkára vállalkozzék, megkéri a doktort, hogy sziveskedjék őt újra – meghalatni. (15. kép)

16. kép. Diplomatai leleplezés. Mit beszélt Jókai Bismarckkal? (BM 1874/11) – talányos (szó szerint SEMMITMONDÓ), néma képregény

A „cselekmény” értelmezéséhez tudni kell, hogy Jókai valóban találkozott 1874 elején a Vaskancellárral, majd *A Hon* c. lapjában kedélyes cikket közölt (1874. márc. 3.), amelynek nyomán az országhatáron is átcsapó, nem várt vita támadt (a *biztosítékot* Bismarcknak az egységes Németország és a Monarchia jövőbeni viszonyáról vallott nézetei verték ki, ti. terveit közt nem szerepelt Ausztria bekebelezése). A nemzetközi botránykarriert befutó Jókai-interjú alapjául szolgáló találkozás szerfölött izgatta a korabeli olvasókat, lévén egynémely utalásból („ez köztünk maradhat”) sejteni lehetett, hogy több és más is elhangzott, mint az újságban olvasható (az interjú nyomán támadt polémiairól bővebben lásd *Martin József* tanulmányát).⁵⁰

Emez érdeklődést lovagolta meg Jankó – vérbeli humorista-zsurnalisztaként az ily esetben egyetlen (ajánlatos) járható utat választotta: úgy „beszélt” az eseményről, hogy nem mondott semmit... Ezáltal rájátszott a közvélemény álláspontjára, ti. hogy valami suskus van a dologban, rejtelmek zengtek a nevezetes találkozás során. Mindezt a *néma képregény* válfajának megteremtésével érte el, amely szavak nélkül, csupán képekben mesél (egyszersmind rávilágít a képregény *képes* mivoltának primátusára: a rajz fontosabb a szövegénél). Meglehetősen ritka és körülményes képregényfajta, s fokozottan igaz rá: szűzsége a szereplők mimikájából és gesztusaiból (sem) olvasható ki – végső soron azért néma, mert maga Jókai is elsikkasztja a beszélgetés fontos mozzanatait, s ebbéli „leleplezésében” követi a rajzoló, azaz *nem mond(at)* semmit. Ráadásképp egy *keretes szerkezetet* alkalmazó képregénnyel van dolgunk: első és utolsó rajza azonos. (16. kép)

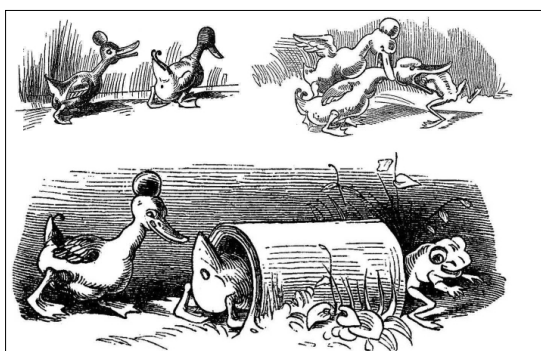
A KACSA ÉS PIÓCZA, VAGYIS A PERPETUUM MOBILE (1874/19)

Kétségtelenül ez a *BM*-béli képregények csúcса (vö. élclapi kacsa...), amely ismét Busch hatását mutatja, de másképp, mint *A légy története* esetében. A német rajzoló *A béka és a két kacsa* (*Der Frosch und die beiden Enten*, in: *Fliegende Blätter*, 1861/841) képregénye egyazon évben jelent meg, mint a *Die Fliege* (s mindkettő tragikus végű az állatszereplőkre nézvést), ám Jankó csupán 13 évvel később rajzolja meg önnön kacsás történetét (míg *A légy története* esetében csak két évet várt). Előbbivel ellentétben itt a sztori (suta versikékben előadott forgatókönyv) teljesen önálló, a figuraterv azonban koppintott: egy az egyben lemásolta Busch kacsafiguráit, de más beállításokkal. Ez a *fél-eredeti* képregény úgyszint állatos-rigmusos, azonban a párversek egyhangúságát megbontja egy négysorossal és két egysorossal, párbeszéd helyett pedig belső monológgal él. (A könnyebb összevetés végett Busch kacsáit egybemontírozva adjuk közre.) (18. kép)

A kacsa-képregény kilenc rajza valójában csak hat, lévén az egyiket egyszer, míg egy másikat kétszer is megismétli (eltérő képaláírásokkal). Az egyenként három rajzot tartalmazó, három függőleges oszlopba rendezett képregény – vízszintesen szemlélve – „tengelyes szerkezetet” ad ki: a mű középső sora három egyforma rajzból áll (csupán a háttér árnyékolása tér el minimálisan). Mintha Jankó eme banális fogással, az önismétléssel („végtelenítéssel”) is sugallná a kacsafigura örökmozgó mivoltát (egyszersmind a „nokedlipióca” sorozatos feltámadását)... És amiképp *A légy története*nek, úgy *A kacsa és pióczának* is része egyfajta gasztro-vonatkozás (légy a levesben, pióca a kacsagyomorban), valamint mindkét magyar alkotás nélkülözi a szadisztikus elemet, hisz újfent nyitva marad a történet: explicite nincs

17. kép. A kacsza és piócza, vagyis a perpetuum mobile (BM 1874/19). Jankó Wilhelm Busch 1861-es kacsás képregényének nem történetét, hanem a rajzfiguráit koppintotta

18. kép. Wilhelm Busch: Der Frosch und die beiden Enten (A béka s a két kacsza),
Fliegende Blätter, 1861/841

ábrázolja a pióca pusztulása – elvégre hol van az megírva, hogy a „rucza” a végtelenségig megmarad a fenékén?.. (18. kép) 1874-ben járunk, egy évvel a BM megszűnése előtt: már-már sínen van a magyar szerzői képregényrajzolás: ebben az esztendőben 14 db-ot adott közre a

lap (a teljes – másfél évtizednyi időtartamról beszélünk – termés mintegy harmadát!), 1875-ben azonban már egyet sem. Vélhetően a szerkesztőváltásnak (1873 decemberétől immáron Bartók Lajos jegyzi a lapot) tudható be, hogy ennyi comic-strip jelent meg, ill. maga Jankó is örülhetett, amiért nagyobb szabadságot kapott, s nem csupán politikai karikatúrákat kellett rajzolnia...

A kacs és piócza, vagyis a perpetuum mobile

1. *Repül borbély által udvarra piócza. / Megpislantja eztet ott tipegő rócza.*
2. *Rócza mindég éhes. Nem sokáig töpreng, / Bekapja. „Legalább lesz odabenn több rend.”*
3. *Piolcza nem időz gyomrában sokáig, / Csusszan a csőrétül püspökfalatjáig.*
4. *És mire a rucza talpán egyet fordul, / Imhol! a piolcza néz reá a porbul. / „Különös!” rucza mond ő szemlélésénél; / „Felfaltam – s éhezem; eltemettem – és él!”*
5. *S a rucza mert éhes, s mert van logikája: / Tehát menekültjét ő ujfent behányja.*
6. *Azzal körülfordul. Hanem oh csudálat! / Sirjából feljár az eltemetett állat!*
7. *Meghökken a rucza, vére is elhüle, / „Hisz ez valódi per-pétuum mobile!”*
8. *De gondolatja jön: hirtelen lenyeli,*
9. *S püspökfalatjára rá ül: „Most gyere ki!”*

Összegzésképp: Jankó János nem csupán a karikatúra, de a képregény-rajzolás első mestere is volt idehaza, a képregényművészet számos alapvető sajátosságát és alcsoportját prezentálta, alkalmasint egyedi megoldásokkal gazdagítva az újságrajzolás akkoriban igencsak ritka válfaját. Munkássága e vonatkozásában magán viseli az új műfaj megannyi (mostoha)gyermekbetegségét, az ismeretlen terepre tévedt rajzoló kísérletező kedve azonban győzedelmeskedett, és – Wilhelm Busch nyomán – a politizáló élclap keretei közt is sikerült megteremtenie a napi közéleti aktualitásoktól mentes, szellemes, magyar nyelvű képregényt.

JEGYZETEK

1. Kiss 2012.
2. *BM*, 1874/22.
3. *Lyka* 1941, 89.
4. *M. Kiss* 1961, 3.
5. *Buzinkay* 1983a, 113.
6. *Szana* 1899, 39.
7. A több tucatnyi lap felsorolását lásd *Gyöngy* 2008, 98.
8. *Lyka* 1941, 86.
9. *Szana*, 1899, 43.
10. *Pérelly* 1930, 20.
11. *Szinnyei* 1891–1914, V/366.
12. *Takács* 1936, 55.
13. *Szana* 1899, 59.
14. *Szana* 1899, 65, 66.
15. *Lyka* 1941, 91.
16. *Gellért* 1975, 30.
17. *Révész* 1912, 30.
18. *Szana* 1899, 125–127.
19. *Kaposy* 2001, 331.

20. Buzinkay 1983a, 114.
21. E. Csorba 2004, 128, 129.
22. Buzinkay 1983a, 12, 13.
23. Buzinkay 1983a, 11.
24. M. Kiss 1961, 13.
25. Pérely 1930, 8, 9.
26. Kertész 2007, 21, 22.
27. Gellért 1975, 37.
28. Buzinkay 1983a, 56.
29. Buzinkay 1983a, 121.
30. M. Kiss 1961, 13.
31. Takács 1936, 36.
32. M. Kiss 1961, 16.
33. Buzinkay 1983a, 113.
34. BM, 1872/15.
35. Takács 1936, 36.
36. Takács 1936, 35.
37. Gellért 1975, 22.
38. Bayer 2007.
39. Buzinkay 1988, 706.
40. Emich 1860–1861, 81–84.
41. Gellért 1975, 12, 13.
42. Szabó 2013, 36.
43. Például Bölcs Nánán a mienk! Lásd a *Fliegende Blaetter* legutóbbi számában...; BM, 1874/49, 265.
44. Takács, 1936, 48.
45. Kertész 2007, 115–176.
46. Buzinkay 1983b, 402.
47. M. Kiss 1961, 26.
48. Petőfi 1884, 195, 196.
49. Buzinkay 1983a, 12.
50. Martin 2012, 99–107.

FÜGGELÉK

A *Bolond Miska* összes évfolyamában (1860–1875) föllett Jankó János-képregények, az évfolyam és a lapszám megjelölésével. Zárójelben a képkockák száma található, valamint egyéb adalékok: technikai jellemző, az értelmezést segítő rövid tartalmi eligazítás, valós szereplők beazonosítása stb. A „határeset” kitétel arra utal, ha nem dönthető el, hogy pusztán lazán összefüggő rajzsorozatról, vagy valós szüzsével rendelkező comic strippel van dolgunk.

- 1860/20: *A tél ármányai a tavasz ellen* (4, az Októberi Diploma erőltetése)
 1861/25: *Baczur Gazsi és Drucker úr különös esete* (4, árnyképrajzolat)
 1863/23: *A légy története* (9, félig árnyképrajzolat, Wilhelm Busch nyomán)
 1863/26: *A meg nem oldott kérdés* (5)
 1863/39: *Mammutváry természetvizsgáló élményei Pesten* (12)
 1863/44: *Napoleon is Nadár* (4, határeset)
 1865/34: *Petőfi néprománca, a közel multból* (4, *Megy a juhász számaron*)
 1866/25: *Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska* (16)
 1866/28: *Az Abendblatt. Fővárosi hősköltemény nyolc énekben* (8)
 1866/48: *Igaz történet* (6, Herkules és Ausztria Augiás-istállója)
 1867/24: *Potyondi úr a koronázásnál* (9)

- 1868/43: *Egy utazás* (4, Libássy a zsidókongresszusra megy)
- 1869/7: *Uj választási auspicziumok. Mutatvány a B. Miska idei naptárából* (4)
- 1869/28: *Hogyan keletkezik a „zaj”* (6, határeset)
- 1869/36: *A határőrvidék fokozatos átalakítása* (4)
- 1870/6: *Korcsolyázás* (4)
- 1870/24: *A szentlaki vizitáció* (4)
- 1870/49: *Bikficz úr honvéd-hadnagyi pályája* (4)
- 1871/6: *„A tragikumtól egy lépés a komikumig”* (4)
- 1871/14: *Potyfi esküdt kalandjai, midőn múlt héten az esküdtszéki ülés reggeli öt óráig tartott* (4)
- 1871/51: *Az intendans páholya a Macsvanszky-malheur után* (4)
- 1872/2: *A képviselőnek otthon sincs szünete* (4)
- A s.-a.-ujhelyi választáshoz* (4)
- 1872/14: *A „Jó hazafiak” szerzője* (4)
- 1872/15: *Ő exja orra. A mint fokozatosan jött ki a phlegmából* (4, néma orrluk-strip, határeset)
- 1872/23: *Radocza életrajza* (4, Radocza János 1835-1926: ügyvéd, szabadelvű várospolitikus)
- 1872/24: *Krämmér úr, Kipfelhauser ellenesének igazolási bajai* (12)
- 1872/25: *A tulvitt főkapitányi buzgalom* (4, határeset)
- 1873/8: *Berzenkedi Lacziról* (4)
- 1874/1: *Spanyol ballada, szerző Don Pedró* (10, félíg halandzsanyelven, konyhalatinul)
- 1874/11: *Diplomatiai leleplezés. Mit beszélt Jókai Bismarckkal?* (8, néma képregény)
- 1874/14: *Kolibri Pál élete és halála, vagy a gonoszul felhasznált ajándék avagy a megbüntettet keményszívűség, avagyis az isten igazságos! Igaz történet* (8)
- 1874/19: *A kacska és a piócza, vagyis a perpetuum mobile* (9, Wilhelm Buschtól kölcsönzött kacsafigurával)
- 1874/21: *Brankovicsért* (7, továbbadott ölelkezések, határeset)
- 1874/22: *A kapatos kocsis, a hős kofák, az önálló felfogású rendőr, és a rendcsináló esküdt. Rossz vers, de a cselekmény infámis* (6, Thaisz Elek 1820-1892: panamázó rendőrfőkapitány)
- 1874/23: *Báró Bikficz hazafiúi érdemei* (9)
- 1874/25: *A számár. Amerikai élcz, az osztrák-magyar állapotokra* (9, árnyképrajzolat)
- 1874/31: *Kutya-igazságszolgáltatás. Agyonnevettető víg história* (4)
- 1874/38: *Czigány ásta kút, kút szülte béka, béka fujta muzsika, muzsikusz fogta béka* (6)
- 1874/41: *Cirque craghetto craglini di Zengebongo. Zengő krágli hires vers-athleta és rimbirkózó produkcsenei, kedvencz, úgy deákiskolát kijárt paripáján, Pegazinettin. Miközben egy pohár sört, minden habozás nélkül megiszik!* (10, olasz halandzsanyelven)
- 1874/44: *Az adó, vagy Egyik sír, másik nevet* (7, Ghyczy Kálmán 1808-1888: pénzügyminiszter)
- 1874/45: *A gyermekes Ló-nyai és a furfangos Gy-czy, vagyis a Budha-Pestkingi bölcs fináncz-mandarin. Lélekmesítő történet. Egy kínai legyezőre pang-peng-pingálta Din-den-don Pedro* (14, Lónyay Menyhért 1822-1871: miniszterelnök)
- 1874/47: *Móricz Pál utazása a vaskocsin* (8, Móricz Pál 1826-1903: író, egy. képv.)

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK

Bayer 2007

Bayer Antal: Egy kis sztripológia; neroblanco blog, 2007. 12. 19.

http://neroblanco.blog.hu/2007/12/19/egy_kis_sztripologia

BM

Bolond Miska, hetilap; Pest, kiad. Emich Gusztáv, 1860. jún. 4–1875. dec. 5. Szerk. Tóth Kálmán 1860–73.

Bartók Lajos 1873–75; szünetelt: 1862. okt.–1863. jan.

Buzinkay 1983a

Buzinkay Géza: Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében; Budapest, Corvina, 1983.

Buzinkay 1983b

Müferdítések és poétai rugamok. XIX. századi élclapjaink paródiái és travesztái. Válogatta, s. a. r. *Buzinkay Géza*; Budapest, Magvető, 1983.

Buzinkay 1988

Mokány Berci és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek... A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között. Válogatta: *Buzinkay Géza*; Budapest, Magvető, 1988.

E. Csorba 2004

„Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa, II. Kéziratai, az író képzőművészeti alkotásai, ábrázolások az íróról. Szerk. *E. Csorba Csilla*; Budapest, PIM, 2004.

Emich 1860–1861

Zöld ördög naptára 1861ik évre. Pest, kiad. *Emich Gusztáv*, 1860–1861.

Gellért 1975

Gellért Endre: A képregény története. Budapest, Tömegkommunikációs Kutató Központ, 1975.

Gyöngy 2008

Gyöngy Kálmán: Magyar karikaturisták adat- és szignótára 1848–2007. Karikaturisták, animációs báb- és rajzfilmek, illusztrátorok, portrérajzolók. Budapest, Ábra Kkt., 2008.

Kaposy 2001

Humorlexikon. Szerk. *Kaposy Miklós*. Budapest, Tarsoly Kiadó, 2001.

Kertész 2007

Kertész Sándor: Comics szocialista álruhában. A magyar képregény ötven éve. Nyíregyháza, Kertész Nyomda és Kiadó, 2007.

Kiss 2012

Kiss Ferenc: Melyik a többi nyolc...? avagy bölcs gondolatok a képregényről. Linea Comics Kft., Nyíregyháza, 2012; *Kiss(!) magyar képregénytörténet 4*.

Lyka 1941

A rajztoll humoristája. In: *Lyka Károly*: Magyar mesterek. Budapest, Singer és Wolfner, 1941.

Martin 2012

Martin József: Ha Ausztriát kizárják Németországból. Sajtóvita Berlinben Jókai Bismarck-interjúja nyomán. In: *Médiakutató*, 2012/1. (tavasz). http://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/07_sajtovita_berlinben/01.html

M. Kiss 1961

M. Kiss Pál: Jankó János; Gyula, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1961. *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai* 29–30.

Petőfi 1884

Petőfi Sándor összes költeményei. Hazai művészek rajzaival díszített 4. képes kiadás. Budapest, Athenaeum, 1884.

Pérelly 1930

Újságrajzoló művészek könyve. Szerk: *Pérelly Imre*. Budapest, Magyar Újságrajzoló Művészek Egyesülete, 1930.

Révész 2012

Révész Emese: Az ország tükre. A képes sajtó Magyarországon 1780–1880. Budapest, BTM–OSZK, 2012.

Szabó 2013

Szabó Zoltán Ádám: A magyar képregény és az önkifejezés. *Szépirodalmi Figyelő*, 2013/4.

Szana 1899

Szana Tamás: Jankó János élete és munkái. Budapest, Athenaeum, 1899.

Szinnyei 1891–1914

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891–1914.

Takács 1936

Takács Mária: Jankó János (1833–1896). Budapest, Mérnökök Ny., 1936, 58, 6, 4 t.

GERGELY THURÓCZY

*THE STEPCHILD OF COMIC PAPERS:
JÁNOS JANKÓ AND THE BEGINNINGS OF HUNGARIAN COMICS IN BOLOND MISKA*

ABSTRACT

The presentation explores a neglected segment of Hungarian culture history, illustrating the birth of the Hungarian comic book through the drawings of János Jankó in the weekly *Bolond Miska* (1860–1875). Jankó (1833–1896) remained a contributor to one of the first Hungarian comic magazines throughout, but also worked for several other papers and publishers. Like a subterranean stream among the scores of the artist's caricature series one comes across the first Hungarian comics (less than 1% of the graphic output). The influence of one of the fathers of author's comics, German Wilhelm Busch (1832–1908) is clearly detectable. One can retrace a lot of stations, blunders, disorders of this inchoate genre, and discover its basic variants: with/without words, prose/verse, positive/negative (sciagrams), comic strips of a few panels/linear story with a lot of action, applied/autonomous, comics of fictitious persons/real animal figures/superheroes/celebrities, etc.

thuroczyg@pim.hu